

Lévai Katalin: Egy szabad nő

Ferge Zsuzsa nyolcvanötödik születésnapjára

Ferge Zsuzsa a legszemérmesebb ember, akit valaha ismertem. Soha nem érzett csábítást, hogy élete történetével bárkit is traktáljon, pedig éppenséggel van miről mesélnie. Annak a nemzedéknek a tagja, mely Stefan Zweig-i értelemben véve nem egyetlen életet élt, hanem annyi fölemelkedést, bukást, vulkánszerű társadalmi átalakulást élt meg, mely tíz emberöltőre is elegendő lenne. Zweig azt írja: „...néha úgy rémlik, nem is csupán egyetlen, hanem több, egymástól merőben különböző létezésem lett volna már.”

Ferge Zsuzsát 1985-ben ismertem meg, amikor valóságos közintézmény lett, megalapította az első magyar egyetemi szintű szociálpolitikus-képzést, melynek hallgatója lettem. A rendszerváltás előtti években már érzékelhető volt, hogy a politika és a rendszer várható átalakulásával a tudományos terminológiák is átalakulnak, s talán új tudományágak is születnek. Akkoriban a nemzetközi tudományos világban a szegénység, a kirekesztés és a szociális védelem fogalmait igyekeztek minél pontosabban tisztázni, s a nyolcvanas évek végén Adrian Sinfield elsőként alkalmazta Titmussnak a jóléti társadalmi megosztásról szóló elméletét a szociális biztonságra, miközben itthon csaknem forradalmi tettnek számított, ha valaki egyáltalán kimondta azt a szót, hogy szegénység. A Ferge által elindított, kezdetben csak félig-meddig hivatalos képzés azért is példátlan a hazai egyetemi oktatás történetében, mert megteremtette egy szakma nyelvét akkor, amikor még nem is volt szakma. Ez a nyelv a tanárok és a hallgatók együttműködésével alakult és formálódott nyelvújító, s egyúttal szakmateremtő műhelyekben, ahol késhegyre menő viták folytak egy-egy szakkifejezés pontos meghatározásáért, miközben a korabeli hivatalos „társadalomtudomány” tele volt eufemisztikus kifejezésekkel, csúsztatásokkal, a valóságot elfedő-eltorzító tartalmakkal, és stílusán enyhe doh- és molyirtó szag érződött.

Szegénység és egyenlőtlenségek. Kirekesztés vagy integráció. Szabadság vagy alattvalói lét. Az állam és a piac civilizációs szerepének vizsgálata. Ferge efféle példákat hozott, s ezekről indított vitát. Idővel sikerült kialakítani egy jól használható fogalmi rendszert, és megszabadítani a szakma nyelvét fojtogató burkától, hála a rengeteg külföldi szakirodalomnak, kutatási beszámolónak, tanulmánynak és recenzióknak, mely nagyrészt általa és néhány kollégája által jutott el az országba. Az egyetemi órák után gyakran Zsuzsa Alma utcai lakásának nappalijában gyűltünk össze, olykor külföldi tudósok társaságában. Úgy emlékszem, soha nem az éppen aktuális politikai eseményeket elemeztük, hanem a társadalmpolitika fogalmaival, módszereivel és elméleti megfontolásaival felvértezve inkább szakmai beszélgetéseket, mintsem direkt politikai vitákat folytattunk. Ferge Zsuzsának megvan ugyanis az a képessége, hogy bár minden szavával és gondolatával politizál, képes megőrizni független szellemiségét és gondolati szabadságát, távol tartja magát a nagypolitikától, ami nyilvánvalóan nehézségekbe ütközik és konfliktusokkal jár egy olyan szakma esetében, mely lényegéből fakadóan mindig is küzdelmet folytat a mindenkori hatalom ideológiai nyomásával szemben, s szabadsága csak cselekkkel és kibúvókkal őrizhető meg.

Nem a megszépítő messzeség, s nem is valamiféle hamis nosztalgia mondatja velem, hogy az első hazai társadalmpolitikai képzéshez hasonló minőségű oktatás azóta sem volt itthon. Mi

mindent is tanítottak akkor nekünk? Mindenekelőtt sajátos érzékenységet és látásmódot, mely segít megérteni a látható társadalmi erők mögött rejtőzködő valóságot, a nagy társadalmi folyamatok árnyékában meghúzódó szereplőket és az ő személyes történeteiket. Hitvallást az egyenjogúság mellett. Állásfoglalást mindenféle diszkrimináció ellen. Megtanultunk szelíden és harciasan, racionálisan és szenvedélyesen – kinek-kinek az ízlése szerint – érvelni a tabuk, a pusztító társadalmi előítéletek és az ostoba közhelyek ellen. Megtanultunk „terepen”, vagyis családsegítőben, utcán, hajléktalanszállón s más leharcolt, pénzben szűkölködő szociális intézményben dolgozni, ami egy olyan országban, ahol cigányoznak, melegeket vernek, gyűlölik a menekülteket, elfogadják a családon belüli erőszakot, a prostitúciót és a diszkrimináció számos formáját, nem csekély kihívás.

Márai azt írja: „Megvárni, egy angyal és egy szent türelmével, amíg a dolgok, emberek, eszmék, helyzetek, melyek hozzád tartoznak, eljutnak hozzád. Egyetlen lépést sem sietni feléjük... Mert bizonyos emberek, eszmék, helyzetek, melyek életedhez, jellemedhez, világi és szellemi sorsodhoz tartoznak, állandóan útban vannak feléd. Könyvek. Férfiak. Nők. Barátságok. Megismerések, igazságok.”

A rendszerváltást megelőző évtizedben hosszú várakozás, túsúság, lázadás, ilyen-olyan túlélő stratégiákkal való kísérletezések után sokan indultunk el egymás felé, kerestünk szellemi fogódzókat és szolidáris közösséget egy szakmában, s végül e sajátos egyetemi képzés különféle színterein talákoztunk. Akkor még előttünk állt az idő, s ösztöneink azt súgták, valami nagyszerű feladat vár ránk. Ehhez kaptunk ihletet, tudást, biztatást Fergétől és kollégáitól, mellyel azután jól-rosszul sáfárkodhattunk a szükségképpen csak homályos kontúrokkal megrajzolt keretek között, rendszerszintű változások és modern intézmények híján. 1989 őszén Ferge Zsuzsa szerkesztőbizottsági elnökletével megalapítottuk az *Esély* társadalmpolitikai folyóiratot, melynek tizennégy éven át a főszerkesztője voltam, s e folyóirat a mai mostoha körülmények között is él, létezik.

Visszatekintve a hazai társadalmpolitika kezdeti, pezsgő korszakára, jól látszik, hogy miközben egy új szakma elsajátítására és nem mellesleg társadalmi elfogadtatására tettünk újra és újra erőfeszítéseket, társadalmi és sorsproblémákkal foglalkoztunk, rengeteget tanultunk saját magunkról, mind jobban megismertük egymást is, de Ferge Zsuzsának csupán egyetlen arcát, egyetlen létezését ismertük: a tudós emberét. Nem mintha az Alma utcai összejövetelek híján lettek volna meleg szívélyességnek, baráti szónak, remek sóletnek vagy más finomságoknak, de azokban az években, és később, még nagyon sokáig ideje legnagyobb részét annak szentelte, hogy tudományos kutatásokat vezetett főként a magyarországi szegénységről, könyveket és tanulmányokat publikált, nemzetközi konferenciákon adott elő, magyar és külföldi egyetemeken tanított, olykor tudományos műveket fordított, és számtalan közéleti kötelezettségének tett eleget. Múltjáról, magánéletéről legfeljebb azoknak a keveseknek beszélt, akik legszűkebb baráti köréhez tartoztak, de mindenki érezte, hogy a hallgatás külső burka mögött lefojtott érzelmek rejtőznek, melyeknek megvan a maguk súlyos hitelessége, s Fergének jó oka lehet rá, ha ezeket tudata peremére számúzi, s hallgat róluk.

Ezért is örültem annyira, amikor nemrég megjelent a Nem cserélek elveket életútinterjú-kötet, mely különleges helyet foglal el a Ferge-életműben. Az egykori tanítvány, Weiler Katalin érzékenységének és kitartó érdeklődésének köszönhetően végre bepillantást nyerhetünk Ferge Zsuzsa más és más létezéseibe. Weiler Katalinnak sikerült az, ami eddig senki másnak: felnyitotta egy szemérmes-zárkózott nő, egy elveit a nyilvánosság előtt konokul és harciasan

képviselő tudós, egy iskolateremtő szociológus, egy anya és nagyanya emlékezetének tárházát, s elénk tett egy életinterjút, amiben az a jó, hogy egyfajta szövegvariánsnak tekinthető, mely végül minden töredékessége, esetlegessége és a szerzők szándéka ellenére is, mégiscsak egyfajta kordokumentummá áll össze. Ferge beszél, s megjelenik előttünk egy történeti-politikai folyamatok és személyes történések által megvilágított korszak, rápillantunk az elmúlt évtizedek zaklatott világára, s egyúttal egy múltteremtő interpretációs kísérletnek is részesei leszünk. A több mint tíz éven át tartó beszélgetések során tanár és tanítvány gondosan egymáshoz illesztik azokat a részleteket, amelyek a szerzőághoz, „sűrű” zsidó polgárcsalád mindennapi életéről szólnak, hogy valamiképpen életre kelthessék az ősöket és azt a közösséget is, amelyhez ők tartoztak, s ily módon megőrizhetővé váljon a folyamatosság, vagy legalább a folyamatosság illúziója múlt és jelen között. Mert a folyamatosságnak még az illúziója is jobban elfogadható, mint a belenyugvás a holokauszt okozta törés valóságába.

Ferge Zsuzsa bölcs asszony. (Ennek semmi köze a korához, harmincévesen, ötvenévesen is bölcs volt, az írásai ezt bizonyítják.) Tudja, hogy az emlékezetünk nem egyszerűen tárolóedény, mely az egyik emléket megőrzi, a másikat elveszíti – az emlékezés rendező és bölcsen rostáló erő. Amit az ember elfelejt, amiről nem akar beszélni, annak oka és joga van feledésbe merülni, amire emlékezünk, annak értelme van az emlékező számára fennmaradni. Ferge számára most érkezett el az idő, hogy új hangon szólaljon meg, és megőrizve az őt annyira jellemző szemérmességét, a lehető legnagyobb őszinteséggel beszéljen önmaga, közvetlen családjá, rokonai és barátai életútjáról, arról a sokat szenvedett generációról, mely holokausztéletem kényszerült élni. De mivel nem akarja, hogy ő maga vagy olvasói alámerüljenek a tragédiák sűrűjében, némi távolságtartással, derűsen mesél, megmutatja kötődései sokféleségét, felvillantja azoknak az alakját, akiknek sorsa így vagy úgy meghatározta az ő személyes sorsát, de nem végez „ásatásokat” a múltban. Nemrégien előkerült azonban a fehérvári nagymama naplója, pontosabban „öröknaplójára”, mely az 1914-es és az 1915-ös évek eseményeit rögzíti, s ebből – igaz, töredékes formában – mégis érzékletesen tárul elénk az egykori nagy háztartás hétköznapi élete, három gyerekkel, szakácsnővel, szobalánnyal, konyhai kisértővel, és a szemünk láttára kúszik be a nagytörténelem a családi ház konyhájába. Júliusban a csokoládétorta-sütséről és a millstatti utazásról szóló bejegyzések közé bekerül a naplóba a „szerb kérdés”, vagyis a trónörökös meggyilkolása – két sor erejéig. 1914 augusztusában a bejegyzések többsége már a háborúról szól, s a leggyakoribb vasárnapi bejegyzés: „Küldtem uzsonnát a kórházba hatvan embernek – 4 kalács, 3 kanna kávé, 200 cigareta.”

Amikor e napló sorait olvasom, őszinte örömmel tölt el, hogy a társadalmi folyamatok és bonyolult összefüggések elemzője, az analitikus gondolkodás és a nagy narratívák prominens képviselője ezúttal publikálásra érdemesnek tartja, és beszerkeszti kötetébe a mikrotörténet-írás ezen dokumentumát, elismerve ezáltal a kis történetek létjogosultságát és fontosságát. Isten éltesse ezért is!

S itt hoznám szóba ama bizonyos „pici zsákokat gesztenyegyűjtéshez”, melyeket a kötet tanúsága szerint egy Mari nevű háztartási alkalmazott varrt annak idején a gyerek Zsuzsának és testvéreinek. A társadalmi tényekkel való ismerkedés és azok vizsgálata némiképpen hasonlatos ahhoz az elmélyült foglalatossághoz, amikor is a gyerekek kis zsákokba szedik a feltűnő, fényes és értékesnek tetsző darabokat, a zsákok száját bekötik, majd később, kincseiket együtt, biztonságban tudva a zsákokat kinyitják, hogy alaposan szemügyre

vehessék gyűjteményüket. Valahogyan mi is így játszunk kutatásaink során, miként a gesztenyegyűjtő gyerekek. Szépet áhító ösztönünk és gyermeki önzésünk azt súgja, hogy csupán az ép, fényes és egészséges darabokkal foglalkozzunk, a ráncos, ferges, megtaposott, csúf példányokat észre se vegyük, hagyjuk a földön heverni, ne rontsák gyűjteményünk minőségét. Csakhogy ez óriási csalás lenne, ami ellen mind emberi, mind szakmai tisztességünk tiltakozik. Nekünk az egész tarka, csapzott gyűjteményt kell számításba venni, s ha annak széthullott, sérült vagy éppenséggel ép elemeiből akár egy szilánknyi igazságot is közvetíteni tudunk a következő nemzedéknek, már nem éltünk hiába.

Most már csak az a kérdés: varr-e nekünk bárki is zsákot a gyűjtéshez?

Ez a szakma nagyon magára maradt, nem sikerült kivívnia az őt megillető helyet a honi tudományágak körében, ami művelői számára egzisztenciális gondokat és személyes identitásproblémákat egyaránt okoz. Nem tudom, vannak-e mesterek és tanítványok, léteznek-e az egykori Esély műhelyhez hasonló fórumok és közösségek, van-e egyáltalán párbeszéd az intézmények, a fiatal és a régi szakemberek között. Csak azt tudom, hogy hiányból és távollétből nehéz építkezni. Nem mintha a szolidáris együttlét mindent megoldana állami támogatás híján, de a társadalompolitika meghal egymást erősítő közösségek, segítő hálók és olyan „ösbövények” nélkül, akik kitapossák az utat, és kitartók a végtelenségig.

A szolidaritás mindig is kulcsszóként szerepel Ferge Zsuzsa szótárában, de ezúttal személyes felhangot kap nála, amikor nagy, csapatos életről, szilárd barátságokról, hűséges szerelemről vall. Elveket és házastársakat a mi családjunkban nem szokás cserélni, mondja. A humorral fűszerezett mesélés az olyan rokonság és baráti kör esetében, mint amilyen az ő családjáé volt, nem jelent kevesebbet, mint hogy fölrajzol egy társadalomképet, egy sajátos ábrát, ami nem fára, nem is piramisra, hanem leginkább valamiféle szociális térképre emlékeztet, sok egymást keresztező úttal. Sem a szövevényes család, sem a kiterjedt baráti kör ismertetésére nem vállalkozhatok, álljon itt csupán néhány név. Lőw Lipót, a reformkor ismert alakja Ferge Zsuzsa ükapja. Kecskeméti Ármin, az apai nagyapa Makó főrabija volt negyvenhat éven át. Kecskeméti György, Ferge Zsuzsa apja, a Pester Lloyd felelős szerkesztője volt. A család baráti köréhez pedig olyan emberek tartoztak, mint Vágó Márta, Szerb Antal, Halász Gábor, Sárközy Márta, Vámbéry Rusztem. S beszélni kell Keller Ágotáról, Ferge Zsuzsa anyjáról. A hétköznapi hősies nőről Ferge így vall: „Miután anyám meghalt, »megörököltém« néhány kapcsolatát, így Anker Mia egykori bárónőt is. Ezt a nagyon vallásos és okos asszonyt látogattam a szociális otthonban. Tőle tudtam, hogy valamikor, talán a hatvanas években kijött a börtönből, ahová valamilyen politikai okból került. Az utcán kóborolt, nem tudta, hová is mehetne. Összetalálkoztam anyámmal, akivel alig ismerték egymást. Mikor anyám megtudta, mi a helyzet, hazavitte Miát, és segített neki lábra állni.”

A gyereknevelésben erőszakosan céltudatos, gyakran felcsattanó anyáról pedig ezt írja: „Anyám elég önironikusan nézte a saját, kezelhetetlen kiabálásait. Elmesélte egy álmát. Vágó Mártával együtt meghaltak, és közel feküdtek egymáshoz a temetőben. Éjszakánként felkeltek, és elmentek sétálni. Egyik hajnalban, mikor visszamentek, a sírt betemetve találták. Anyám megkereste – álmában – a temetőőrt, és elkezdett vele üvöltölni. Hát miféle temető az, ahol sétálni se hagyják az embert?”

Ferge szigorú tanár és kolléga volt, anyjához hasonlóan erőszakosan céltudatos, teljes odaadást követelt a szakma iránt, és mérhetetlenül ingerelte minden slamposág, pontatlanság, de soha nem emelte föl a hangját. Sírni láttam, kiabálni sosem hallottam. Ritka

magánbeszélgetéseink egyikén elárulta, hogy éppen anyja állandó kiabálásai miatt fogadta meg, hogy semmiképpen nem követi a példáját. Soha nem is lett belőle veszekedős ember, éppen ellenkezőleg, de életében óhatatlanul elérkezett az idő, amikor saját lényében a szülei, nagyszülei vonásaival találkozott. A szellemi törekvések primátusa mellett fontossá váltak más szempontok is, s úgy döntött, nem állít többé torlaszokat az emlékezés útjába, családja életén keresztül bemutatja az ismerős-ismeretlen kelet-európai zsidó sorsot, melyben az európai kultúra megannyi áramlata fut össze. Új kötetével átlépte saját árnyékát. Ha róla írunk, immár megkerülhetetlen, hogy citáljuk életútvallomásának ezen részletét: „...Auschwitz után hogyan lehet élni? Lehet-e istenben hinni? Lehetséges-e költészet? Erre is mindenkinek megvan a maga válasza. Én annyit érzek, hogy sem elfelejteni, sem megtagadni nem lehet. Azt hiszem, a zsidó identitásom e nélkül talán nem is létezne. A holtakkal nem tudom a közösséget megszakítani.”

Mit lehet még mondani?

Isten éltesse sokáig!